

Mevlana'nın eserlerinde sağlık ve Mesnevi'deki "Padişah ve Hasta Cariye" isimli hikâyenin değerlendirilmesi

Yrd. Doç. Dr. Mahmut Tokaç

1963 yılında Ordu, Ünye'de doğdu. 1979'da Ünye Lisesi'nden, 1985'te İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 2000 yılında İÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Deontoloji ve Tıp Tarihi Bölümü'nde doktorasını tamamladı. 2002 – 2003 tarihleri arasında İstanbul 112 Ambulans Komuta Merkezi Başhekimliği, 2003 – 2009'da Sağlık Bakanlığı İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü'nde Genel Müdür Yardımcılığı ve Genel Müdürlüğü ile 2009-2013 arasında İstanbul Başakşehir Devlet Hastanesi Başhekimliği görevlerinde bulundu. Dr. Tokaç halen İstanbul Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı ve Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulama Araştırma Merkezi Müdürü olarak görev yapmaktadır.

Ünlü mutasavvıf, âlim ve şair Mevlana Celaleddin Rûmî'nin (ö. 672/1273) çoğunlukla Farsça yazdığı eserlerinden en büyüğü gazel ve rubâîlerden meydana gelen "Dîvân-ı Kebîr" (Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî) olmakla birlikte, en yaygın bilinen eseri İslâm kültürünün en önemli eserleri arasında sayılan "Mesnevi"dir. Bu eserlerinde sağlığa ilişkin pek çok husus bulunmaktadır ki bu da bize Mevlana'nın o günkü tıp bilgilerine de vakıf olduğunu düşündürmektedir. Eserlerinde sağlıkla ilgili genel ibarelerin yanında hekimlere ilişkin ibareler de bulunmaktadır:

"Nerede bir dert varsa deva oraya gider, su, neresi alçaksa oraya akar." (Mesnevi, II, 1939)

"O, tabiat hekimleri başkadır. Onlar insanın içindeki hastalığı nabzını yoklayarak anırlar. Biz gönlü vasıtasız olarak hoşça bakarız. Anlayış bakımından da bizim görüşümüz yüksektir." (Mesnevi, III, 2701-2702.)

Bazı ünlü hekimler de bu eserlerde

anılmaktadır. Örneğin Galen için İslam dünyasında meşhur ismiyle Calinus, İbn-i Sina için ise Ebu Ali Sina şeklinde bahsedilmektedir:

"Ey bizim sevdası güzel aşkıımız; şadol; ey bütün hastalıklarımızın hekimi; Ey bizim kibir ve azametimizin ilâcı, ey bizim Eflâtun'umuz! Ey bizim Calinus'umuz!" (Mesnevi, I, 23-24)

"Büyük Calinus da böyle demiştir: Hastaya, neye alışkınsa onu ver! Aykırı olan şeylerden zahmet çeker; onun için hastalığının ilacını da alıştığı şeylerde ara!" (Mesnevi, I, 276-277)

"O nuru gören kişinin ahvalini anlatmak, hiç Ebu Ali Sina'nın harcı mıdır?" (Mesnevi, IV, 506)

Mevlana, hastalıkların çok olduğunu ve bu hastalıkların çarelerini aramanın önemini belirtmektedir:

"Haydi git, tıp kitabını oku! Kum sayısınca hastalık olduğunu görürsün." (Tahirü'l-Mevlevî, ŞM. IV, 15491.)

"Allah, bu ilaçları insanları iyileştirmek için yarattı; bu dert de boşuna değil, deva da. Hatta hastalıkların çoğunun çaresi vardır; ciddi ve gayretle ararsan ele geçer." (Mesnevi, V, 2915-2916)

Mevlana sağlığın korunması veya bozulmasının ana sebeplerinden olan beslenme hakkında da çokça şeyler söylemektedir:

"Hastalık da gıdadan olur, kuvvet de." (Mesnevi, IV, 2791)

"Perhizler ilaçların başıdır. Kaşınmak ise uyuzluğu artırır. Perhiz gerçekten de ilacın temelidir, perhiz et de canındaki gücü kuvveti gör." (Mesnevi, I, 2910-2911)

"Sen cismine yağlı ve tatlı yemekler verdikçe kendi cevherinde bir semizlik göremezsin." (Mesnevi II, 265)

"Sen çok helva yersen, vücudunda çıban çıkar. Seni sıtma tutar, tabiat ve hissiyatın bozulur." (Mesnevi II, 279)

Yine bazı hastalıklarla yeme-içme

arasındaki ilişkileri de belirtmektedir ki bunlardan iki örnek verelim:

“İnsan susuzluk hastalığına tutuldu mu, ciğere su gitmez; denizi içse bile su, başka bir yere gider. Şüphesiz karaciğeri hastalanan insanın eli, ayağı şişer, susuzluğa bir türlü kanmaz.” (Mesnevi III, 2920-2921)

“Birisi hasta olduğundan kilî gıda sanarak seve seve yer. Asıl gıdasını unutmuş, kendisini hasta eden kil yemeye müptela olmuştur.” (Mesnevi II, 1080-1081)

Mevlana sağlığın korunmasında önemli payı olan uyku hakkında da şöyle demektedir:

“Zira uykuda duygularını taşımazsın, duyguların seni taşır. Yorgunluk, bıkkınlık gider, sıkıntı ve zahmetten kurtulursun.” (Mesnevi I, 3185)

Mevlana çürük dişin hastalık sebebi olduğunu ve çekilmesi gerektiğini bahçıvan ve bahçe benzetmesiyle belirtmektedir:

“Bahçıvan, fidan boy atsin ve meyve versin diye zararlı dalları budar. Ehil bahçıvan, bahçe ve meyve gelişsin, güzelleşsin diye bahçedeki otları yolar. Sevgilinin dert ve hastalıktan kurtulması için de hekim çürük dişi söker.” (Mesnevi I, 3868-3870)

Mevlana o günkü tedavide kullanılan ilaçlar hakkında da bazı bilgiler vermektedir ki bunlar o günkü tıp bilgileriyle örtüşmektedir:

“Kazara sirkengubın safrayı artırır. Bademyağı da peklilik meydana getirir.” (Mesnevi I, 53)

Sirkengubın, Arapça sirkencubindir ki, bal ve sirkeden yapılan ve hararareti teskin eden bir şerbet olup, eski tabipler, safranın izalesinde, faydalı olacağı düşünülmektedirler. (Furuzanfar, ŞM.I, 58; Ankaravari, Şarh, I, 58-59; Tahirü'l-Mevlevî, ŞM.I, 95; A.Gölpınarlı, MŞ.I, 73-74)

“Biz basur hastalığına tutulmuşuz sirkeyi fazlalaştırdık. Sen de balı artır ve lütfunu esirgeme.” (Mesnevi II, 1868)

“Ciğer hastalığını iyileştirmeye yol bulabilmek için bal ile sirke gibi karıştırdım. Ey hasta! Hastalıktan kurtulunca, sirkeyi bırak, bal yemeye bak.” (Mesnevi I, 3663-3664)

“İnci tanesini havanda döğeler, göz ışığı ve kalbin nuru olup, yücelikleri görür.” (Mesnevi I, 3164) “İnci küçük ve kırık bile olsa hasta göze tutya olur.” (Mesnevi VI, 342)

“Ziraat yapmakla topraklar başakla örtülür; saç ilacı sürmekle kıl biter ve örülecek saç durumuna gelir.” (Mesnevi II, 950)

O dönemin tedavi yöntemlerinden olan hacamattan da bahseder:

“Çocuk hacamatçının neşterinden titrer durur, Esirgeyen ana ise onun gamından sevinçlidir.” (Mesnevi I, 244)

“Çocuklar, hacamattan ağlarlar. Çünkü işin hikmetini bilmezler ki. Hâlbuki adam, hacamatçıya para verir.” (Mesnevi, II, 1831-1832)

Bazı hastalıkları doğadan örneklerle karşılaştırma yaparak tanımlamaktadır. Örneğin ince hastalık, ince ağrı ya da dikk gibi deyimlerle tanımlanan ve zayıflama ile kendini gösteren verem hastalığının hastayı zayıflatmasını ayın hilal haline gelmesine benzetir:

“Güzellikte yıldızlardan daha parlak olan ay da ince ağrıya tutulup hilal olur.” (Mesnevi I, 1279)

(Tâhirü'l-Mevlevî'nin tercümesi de şu şekildedir: “Ay ki güzellik ve parlaklık itibarıyla yıldızlardan fazla iken o da dikk illetinden hayal gibi olur.”)

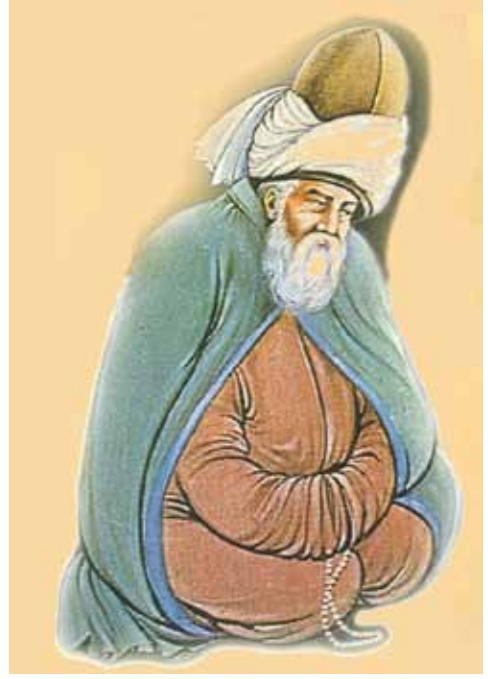
Yine sıtmanın titremelerini de depremde yerin sarsılmasına benzetir:

“Bu sakin ve edib olan arzı da zelzele, sıtmaya uğramış gibi titretir.” (Mesnevi I, 1280)

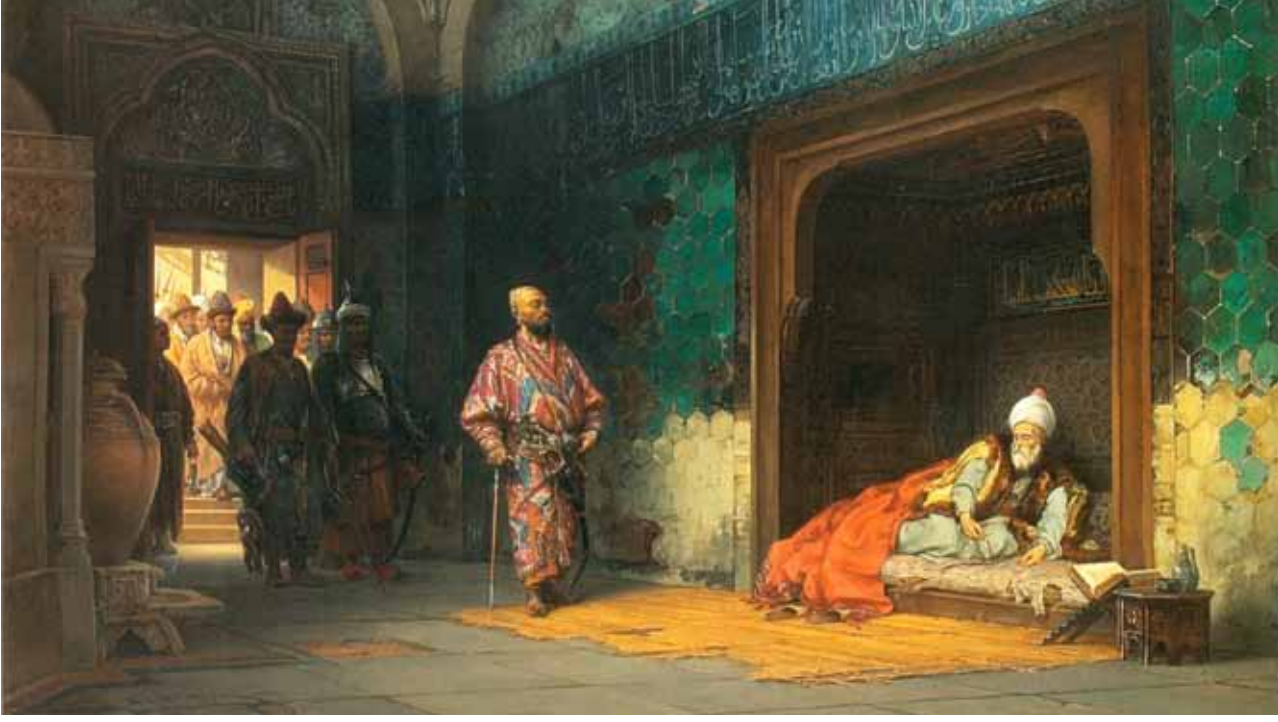
Padişah ve Hasta Cariye hikâyesi

Mesnevi'nin ilk 34 beytinden hemen sonra ilk hikâyesi olan ve “Padişahın bir halayığa âşık olup satın alması, halayığın hastalanması, onu iyi etmek için tedbir” başlığıyla 35'den 246'ya kadar olan beyitlerde aktarılan hikâyeyi aktararak Mesnevi hikâyelerinin nasıl okunması gerektiğine vurgu yapacağız. Hikâyeyi önce Nevzat Tarhan'ın “Mesnevi Terapi” adlı kitabında “Tutku” başlığıyla verildiği şekliyle aktaralım:

“Vaktiyle bir ülkenin yönetimini üstlenmiş olan Hükümdar, yanında has adamları olduğu halde ava çıkmıştı. Seyisin seçtiği en çevik ve en güzel ata binmiş, yanına burnu her türlü kokuya duyarlı av köpeklerini almış, av mevsiminde, ormanda av kolluyordu. Bir orman köyünden geçerken güzellikte cennet kızlarını aratmayan bir cariye gördü. Görünce hemen gönlünü kızı kaptırdı. Adamlarına; “Kabul ederse derhal bedelini ödeyin, bizimle gelsin.” diye emretti.

Mesnevi'de sağlığa ilişkin pek çok husus bulunmaktadır ki bu da bize Mevlana'nın o günkü tıp bilgilerine de vakıf olduğunu düşündürmektedir. Eserlerinde sağlıkla ilgili genel ibarelerin yanında hekimlere ilişkin ibareler de bulunmaktadır. Mevlana, bazı hastalıkları doğadan örneklerle karşılaştırma yaparak tanımlamaktadır. Örneğin verem hastalığının hastayı zayıflatmasını ayın hilal haline gelmesine benzetir.

Mevlana'ya göre insandaki tüm güçler gerçekte ruhun kuvvetleridir ve hikâye ile verilmek istenen mesaj şudur: Ruhun yücelebilmesi için nefsin terbiye edilmesi gerekir. Nefsin terbiyesi de ancak bir mürşid-i kâmilin yardımıyla olabilir ki bu da tasavvuf yoluyla mümkündür.

Sordular, cariye, sahibinin de rızasıyla katıldı Hükümdar'ın heyetine. Av bitince saraya döndüler. Hükümdar, eş edindi ve tutkuyla bağlandı ona. İnsandı bu, hep aynı kararda durmuyordu. Kadın hastalandı, şiddetli bir ateşle yataklara düştü. Ülkede ne kadar ün yapmış doktor varsa çağırıldı. Hükümdar, "Benim sağlığım önemli değil, şimdi sizi canımın canı için çağırırım. O hasta. Her kim onun iyileşmesini sağlarsa, hazinemin kapıları ona sonuna kadar açılacaktır." dedi.

Hekimler aralarında bir heyet seçerek derhal işe koyuldular. Hastayı defalarca muayene ettiler. Doğru teşhis koyabilmek için çabaladılar. Hekimbaşı, merak içinde bekleyen Hükümdar'a: "Sultanım" dedi. "Siz kaygılanmayın, onu tedavi edeceğiz, elimizde çeşitli ilaçlar var." Tedaviye başladılar. Aradan günler geçti. Cariye bir türlü iyileşmiyor, gündün güne eriyip

gidiyor, sararıp soluyordu. Hükümdar, doktorların çaresizliğini görünce, iki rekât namaz kılarak istiğfarda bulundu, ellerini açıp dua etmeye başladı. Bu haldeyken uyuyakaldı. Düşünde ak saçlı bir ihtiyar: "Müjdeler olsun ey Hükümdar!" diyordu. "Dileğin kabul edildi. Yarın sarayına bizden biri gelecek, onu hemen kabul et ve hastanı göster."

Hükümdar sevinçle uyandı. Sabahı pencereden gözledi. Güneşin ilk ışıklarıyla birlikte bir pir çıkageldi. Hükümdar hemen kapıları açtırdı, buyur etti adamı. Hal hatır sorup söyleştikten sonra kadının yanına götürdü. Adam, kadını muayene etti, "Hekimleriniz onu mahvetmiş!" dedi. "Şimdi herkes çıksın odadan, onunla yalnız kalmalıyım." Odayı boşalttılar. Adam, kadının nabzını tuttu, kadına kim olduğunu, memleketini, hayatını, ailesini sordu. Bütün sırlarını öğrendi. Nabzını tutarken hangi adı söylediğinde fazla atıyorsa onun üzerinde durarak daha ayrıntılı sorular sordu. Kadın, Semerkant'tan ve Altın'dan söz edilince heyecanlanıyor, nabzı fırlıyordu. Adam, Hükümdar'a giderek, "Senin cariye ..." dedi. "Semerkantlı bir kuyumcuya âşık. Buna gönül hastalığı denir. Sevgilisine kavuşmazsa kesin ölür, artık sen bilirsin." Hükümdar, gönül hastalığının önü alınmazsa ölümcül olduğunun farkındaydı. Derhal adamlarına emir verdi. Semerkant'taki kuyumcuyu bulup getirdiler. Onları evlendirdi.

Hikâye, Meyerovitch'in "Güneşin Şarkısı", Arasteh'in "Sufizm: Evrensel Benliğe Giden Yol" ve Schimmel'in "Ben Rüzgârım Sen Ateş" adlı eserlerinde olduğu gibi Tarhan'ın "Mesnevi Terapi"sinde mutlu sonla bitiyor.

Hikâyenin sonu

Mesnevi'nin orijinalinde Mevlana hikâyeyi aslında böyle bitirmemektedir. Hikâyenin devamı şöyledir: Kuyumcu ile cariyenin evliliği altı ay sürer. Daha sonra hekim bir şurup hazırlayarak kuyumcuya verir ve kuyumcu yavaş yavaş erimeye ve çirkinleşmeye başlar. Kuyumcu durumu anladığında iş isten geçmiştir. Bu şekilde öldürülmesinin zulüm olduğunu, bu durumun, geyiğin miski için öldürülmesine benzediğini söyler ve kısa bir süre sonra da ölür. Onun şurup etkisiyle çirkinleşip ölmesiyle cariyenin ona olan sevgisi sona erer ve böylece hastalıktan kurtulur.

Hikâyenin sorunları

Bu hikâyede üç konu sorunlu gibi görünmektedir ki o yüzden yukarıda zikrettiğimiz yazarlar hikâyeyi orijinalinden farklı bir şekilde mutlu sonla bitirmeyi tercih etmişlerdir. Nedir bu üç sorunlu husus?

1. Padişah suçsuz bir insanı katlettirmiştir.
2. Hekim etik davranmamış, mesleğini kötüye kullanmıştır.
3. Mevlana kötü bir hikâye anlatmıştır.

Bu hususların doğru olup olmadığını anlamak için Mesnevi'deki orijinaline bir göz atmamız gerekir. Mevlana hikâyeyi anlatmaya başlamadan önce bizi şu beyitlerle uyarmaktadır: "Dostlar, bu hikâyeye kulak veriniz! Bu hikâyeye hakikatte bizim hâlimizin ta kendisidir."

Yani hikâye aslında insanı anlatmaktadır. O yüzden hikâyeyi anlayabilmek için Mesnevi'nin şerhleri olan bazı eserlerden

istifade etmemiz gerekmektedir. Bunlar Tâhirü'l-Mevlevî'nin "*Şerh-i Mesnevi*", Ankaravî'nin "*Mecmuatü'l-Letaif ve Metmüratü'l-Meârif*", Bursevî'nin "*Mesnevi Şerhi Ruhu'l-Mesnevi*", Abidin Paşa'nın "*Mesnevi-yi Şerif*", Ahmet Avni Konuk'un "*Mesnevi-yi Şerif Şerhi*" ve Safi Arpaguş'un "*Mevlana ve İslam*" adlı eserleridir.

Hikâyenin kurgusu

Hikâye "*şahıs kadrolarının kurulup, problemin sergilenmesi*" yle başlar. Hikâyede hiçbir şahıs gereksiz yer almamıştır. Şahıslar ve temsiller aşağıdaki şekildedir:

Padişah: Ruh

Cariye: Nefis (ya da hayvani ruh)

Kuyumcu: Heves, heva

Tabipler: Sahte mürşidler

İhtiyar tabip: Mürşid-i Hakîkî (Hekim-i İlahî)

Şu halde Mevlana'ya göre insandaki tüm güçler gerçekte ruhun kuvvetleridir ve hikâye ile verilmek istenen mesaj şudur: Ruhun yücelebilmesi için nefsin terbiye edilmesi gerekir. Nefsin terbiyesi de ancak bir mürşid-i kâmilin yardımıyla olabilir ki bu da tasavvuf yoluyla mümkündür.

Hikâyenin sonunu orijinalinden aktaralım:

"Padişah o kanı şehvet uğruna dökmeydi. Suizanda bulunma, münakaşayı bırak!

Sen onun hakkında kötü ve pis iş işledi deyip fena bir zanda bulundun.

Su süzülüp durulunca, berrak bir hale gelince bu berraklıkta bulanıklık ve tortu kalır mı, süzülüş suda tortu bırakır mı?

Bu riyazatlar, bu cefa çekmeler, ocağın posayı gümüşten çıkarması içindir.

İyinin, kötünün imtihanı, altının kaynayıp tortusunun üste çıkması içindir.

Eğer işi Tanrı ilhamı olmasaydı o, yırtıcı bir köpek olurdu, padişah olmazdı.

Şehvetten de tertemizdi, hırstan da, nefis isteğinden de.

Güzel bir iş yaptı, fakat zâhiren kötü görünüyordu.

Hızır, denizde gemiyi deldiyse de onun bu delişinde yüzlerce sağlamlık var.

O kadar nur ve hünerle beraber Mûsâ'nın vehmi, ondan mahçuptu; Artık sen kanatsız uçmaya kalkışma!

O, kırmızı güldür, sen ona kan deme. O, akıl sarhoşudur, sen ona deli adı takma!

Onun muradı Müslüman kanı dökmek

olsaydı kâfirim, onun adını ağzıma alırsam!

Arş kötü kişinin öğülmesinden titrer; suçlardan ve şüpheli şeylerden korunan kişi de kötü methedilince, metheden kişi hakkında fena bir zanna düşer.

O padişahı, hem de çok uyanık bir padişah. Has bir zattı, hem de Tanrı hası.

Bir kişiyi böyle bir padişah öldürürse onu, iyi bir bahta eriştirir, en iyi bir makama çeker, yüceltir.

Eğer onu kahretmede yine onun için bir fayda görmeseydi; O mutlak lûtuftur, nasıl olur da kahretmeyi isterdi?

Çocuk hacamatçının neşterinden titrer durur, Esirgeyen ana ise onun gamından sevinçlidir.

Yarı can alır, yüz can bağışlar. Senin vehmine gelmeyen o şey yok mu? Onu verir.

Sen kendince aklından bir kıyas yapmaktasın Ama çok, pek çok uzaklara düşmüşsün; İyice bak! (Mesnevi, I, 230-246)

Mevlana Padişahın o kanı şehvet uğruna dökmeyi söyleyerek bu hususta suizanda bulunmamamız ve münakaşayı bırakmamız gerektiğini belirtmektedir. Aslında yaptığı işin güzel olduğunu fakat zâhiren kötü görüldüğünü belirtip Kuran'da anlatılan Hızır (AS) ile Musa (AS) buluşmasındaki Hızır (AS)'in gemiyi delmesindeki gibi bir hikmet aramamızı tavsiye etmektedir.

"Onun muradı Müslüman kanı dökmek olsaydı kâfirim onun adını ağzıma alırsam!" diye yemin edecek kadar durumdan emin olduğunu belirtmekte ve "kötü kişinin öğülmesinden Arş'ın titrediğini" ifade ederek aslında maksadının doğru anlaşılması için gayret sarf etmektedir.

Neden mutlu son?

Acaba bazı yazarlar neden hikâyeyi değiştirerek mutlu sonla bitirmişlerdir? Bu yazarların aslında okuyucuların tepkisel davranarak mesajı almalarına engel olunmaması gibi iyi niyetli bir gerekçeye sığındıkları düşünülebilir. Hâlbuki Mevlana bu hikâye aracılığı ile esas mesajını vermeyi amaçlamıştır. Safi Arpaguş'a göre "*Mutlu son Mevlana'nın hikâyede asıl anlatmak istediği gerçeği ve vermek istediği mesajı perdelemek, tasavvufu sıradan bir psikoterapi yöntemine indirgemektedir. Böylece tasavvufta nefsin sert yollarla da olsa terbiye edilmesi yönündeki gereklilik, bir psikoterapi türüyle yer değiştirmiş olmaktadır.*"

Sonuç

Bu hikâye örneğinde görüldüğü gibi Mevlana'nın asıl amacının hikâye anlatmak olmadığını, anlatılan hikâyenin özüne bakılması gerektiğini anlamamız ve Mevlana'nın hikâyelerini bu gözle okumamız gerekmektedir. Tâhirü'l-Mevlevî bu hususu şöyle izah etmektedir: "*Mesnevi'de lâfızdan ziyâde, mânâya ehemmiyet verilmiş; bir şiir kitabı yazmak değil, okuyanlara hakîkati anlatmak gayesi hedef ittihâz edilmiştir. Bundan dolayı avam tabakası, içindeki hikâyeleri dinler ve hoşlanır. Havasdan olanlar, ifâde eylediği hakîkatten hisse ve feyz alır. Onun için, câhillere müstesnâ olmak üzere, her sınıf arasında okunur ve dinlenir.*"

Mevlana'nın vermek istediği mesajları doğru almak amacıyla, Mesnevi'sini orijinaline sadık kalarak şerh eden eserlerden okumak gerekir. Bu hususta en iyi kaynağın (tamamlanamamış olsa da) Tâhirü'l-Mevlevî'nin 14 ciltlik "*Şerh-i Mesnevi*"si olduğu kanaatindeyim.

Kaynaklar

A. Reza Arasteh-Enis A. Sheikh, "*Sufizm: Evrensel Benliğe Giden Yol*", trc. Seval Yılmaz, Sufi Psikolojisi içinde, ed. Kemal Sayar, İstanbul 2000.

Âbidin Paşa, "*Terceme ve Şerh-i Mesnevi-yi Şerif*", İstanbul, 1324.

Ahmed Avni Konuk, "*Mesnevi-i Şerif Şerhi*", haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı vdğr., İstanbul, 2004.

Annemarie Schimmel, "*Ben Rüzgârım Sen Ateş Mevlana Celâleddin Rûmî Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eseri*", trc. Senâil Özkan, İstanbul 2003.

Eva de Vitray Meyerovitch, "*Güneşin Şarkısı*", trc. Cemal Aydın, İstanbul 2001.

İsmâil Hakkı Bursevî, "*Mesnevi Şerhi Ruhu'l-Mesnevi*", haz. İsmail Güleç, İstanbul, 2004.

İsmâil Rusûhî Ankaravî, "*Mecmuatü'l-Letaif ve Metmüratü'l-Meârif*", İstanbul, 1289.

Mevlânâ, "*Mesnevi*" (6 Cilt), Çev. Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:78, Konya, 2006.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, "*Mesnevi*" (2 Cilt), Hazırlayan: Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2004.

Nevzat Tarhan, "*Mesnevi Terapi*", Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Reşat Öngören, "*Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî maddesi, DİA, C:29, s:441-448.*

Safi Arpaguş, "*Mevlana ve İslâm*", Vefa Yayınları, İstanbul, 2007.

Tâhirü'l-Mevlevî, "*Şerh-i Mesnevi*" (14 Cilt), İkinci Baskı, Şamil Yayınları, İstanbul.

Zafer Erginli, "*Hayatı Sembollere Yükleme, Bir Mesnevi Hikâyesinin Anlaşılma Biçimleri Üzerine*", Milet ve Nihal, İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, Ocak-Nisan 2009, 6 (1), 221-243.